

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Három XVI. századi énekeskönyv. „Föltűnő jelenség, hogy énekeskönyveink közül néhány egészen elveszett, nagyon sok töredékes s a legtöbb csak igen kevés példányban maradt ránk. Az énekeskönyv mindig kézben forgott, s a mint elkopott, újjal váltották föl. A meddig csak rongyosra nem olvasták, folyton használták s a nyomdászok élelmessége folytonosan új kiadásokat bocsátván közre: az elnyűttet könnyen lehetett pótolni, s nem volt érdemes megbecsülni. Egy részről tehát a használat, más részről pedig az új énekeskönyvek a régi kiadásokat tönkretették.”¹ ERDÉLYI Pálnak ez a megállapítása világot vet arra az érdekes jelenségre, hogy SZABÓ Károly kitűnő *Régi magyar könyvtára* milyen bizonytalan mind az énekeskönyvek felsorolásában, mind a címlap nélküli, hiányos vagy csak töredékben reánk maradt énekeskönyvek meghatározásában.

SZABÓ Károly az énekeskönyveket illetően főleg két forrásra tudott támaszkodni. Az egyik SZILVÁS-UJFALVI Imre híres előbeszéde a Debrecenben 1602-ben megjelent énekeskönyvhöz (*RMK* I. 376), amely áttekinti az előző században megjelent protestáns énekeskönyveket. A másik TOLDY Ferenc jegyzéke, amelyet JAKAB Elek közléséből ismerünk.²

SZILVÁS-UJFALVI adatairól CSOMASZ TÓTH a következőképpen nyilatkozik: „az 1602-i decemberi előszó, bármennyire jelentős és érdekes dokumentum, mint forrásjegyzék nem teljes, és minden vonatkozásban pontosnak sem mondható. Így is nagymértékben hozzájárul azonban ahhoz, hogy a kor énekeskönyveire vonatkozó hiányos ismereteink egybefoglalásának kiindulópontjává tegyük és hiányait kitöltve, a ma rendelkezésre álló részletekből XVI. századi éneklésünk forrásainak képét fő vonásaiban helyreállíthassuk.”³ TOLDY Ferenc ezirányú munkásságát eléggé elmarasztalóan ERDÉLYI Pál így jellemezte: TOLDY „pályája elején nem ismerte, vagy legalább nem ismerte el a protestáns énekirodalom úttörőit, s nem fordított rájuk elegendő gondot azután sem.” Továbbá: „énekeskönyveinek könyvészetében, melyet holta után Jakab Elek adott ki a Könyvszemlében, hasonló tájékozatlanságot tapasztalunk.”⁴

Nem csoda, ha SZABÓ Károly ilyen hiányos segédletek birtokában gyakran tévedt az énekeskönyvek címlapnélküli, sokszor csak töredékes példányainak meghatározásában. A betűtípuson kívül alig akadt más támpontja, azonkívül TOLDY nem egyszer tévútra vezette, s az ő nyomán hiányos példányokat más szerző művének sorolt be. Ebből következik, hogy a SZABÓ Károly utáni időkben egy-egy címlapos énekeskönyv felbukkánsa mindig alapos átrendezést követelt mind a könyvészeti adatokat, mind a címlap-

¹ ERDÉLYI Pál: *Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században*. Magy. Könyvszle. 1899. 61—62. l.

² JAKAB Elek: *Adatok énekeskönyveink bibliográfiájához*. Magy. Könyvszle. 1882. 40—71. l.

³ CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Bp. 1958. 75. l.

⁴ *I. m.* 48—49. l.

nélküli példányok meghatározását illetően, s nem egyszer támpontot nyújtott pár levélnyi töredékek elhelyezéséhez is.

RÉVÉSZ Kálmán összefoglaló áttekintése után⁵ az első ilyen nagy átrendezést HUSZÁR Gál 1574-i (SZTRIPSZKY 1808/15), továbbá az 1566-i, ún. *Váradai énekeskönyv* (SZTRIPSZKY 1804/11) és SZEGEDI Gergely 1569-i (SZTRIPSZKY 1804a) énekeskönyvének felbukkanása után SZILÁDY Áron végezte el.⁶ Így derült ki, hogy az a két hiányos példány, amelyet SZABÓ Károly egyként HUSZÁR Gál énekeskönyve második kiadásának gondolt (RMK I. 332), tulajdonképpen SZEGEDI Gergely énekeskönyvének két különböző kiadása — amint erről az alábbiakban még szó lesz —, továbbá, hogy noha SZABÓ Károly SZEGEDI Gergelyt mint énekeskönyv-összeállítót nem is ismerte, énekeskönyvének két másik kiadását összeállító megnevezése nélkül felsorolta (RMK I. 151 és 232).

A következő jelentősebb átrendezés ERDÉLYI Páltól származik,⁷ legújabbban pedig CSOMASZ TÓTH nyújtott részletes áttekintést a XVI. századi énekeskönyveket illetően.⁸

Jelen cikk célja az ő áttekintése óta felbukkant néhány XVI. századi nyomtatott énekeskönyvre vonatkozó adat ismertetése.

1. *Huszár Gál első énekeskönyve. Kassa? 1560.* SZILVÁS-UJFALVI hely megnevezése nélkül, 1560-ban megjelent nyolcadret nyomtatványnak írta le HUSZÁR Gál *Isteni dicséretetek és psalmusok* énekeskönyvét, és azt is megemlíti, hogy ajánlása MÉLIUSZ Péterhez szólt. Az ő nyomán írta le SZABÓ Károly ezt a művet, mint debreceni nyomtatványt (RMK I. 40), hozzátéve, hogy SÁNDOR István *Magyar könyvesházában* szerepel egy 1550-ben megjelent negyedretű énekeskönyv, de ezt pusztán az ő hitelére felvenni nem merte.

Mikor viszont SZABÓ leírja azt az 1602-ben megjelent énekeskönyvet, amelyben SZILVÁS-UJFALVI előbeszédre található, megemlíti az előbeszédnek azt a mondatát, amely szerint ezt az énekeskönyvet a debreceni nyomda eddig már egynéhányszor kinyomtatta, s talált olyat is, amely „csak igen rövideden, ez előtt negyven esztendővel nyomtatott”. SZABÓ ehhez az adathoz hozzáfűzte, hogy „ezen szavak után egy debreczeni 1562-diki kiadás léteztét kell föltennünk, mely ma teljesen ismeretlen”. 1562-ben azonban nem sorol fel debreceni énekeskönyvet, s az irodalomban máig is fennáll a bizonytalanság, hogy SZILVÁS-UJFALVI két adata mögött vajon két énekeskönyv rejtőzik-e, vagy az „ez előtt negyven esztendővel” kifejezést csak nagyjából értelmezve, s 1562 helyett 1560-ra jutva ezt az adatot is a SZABÓ által felvett HUSZÁR Gál-féle énekeskönyvre vonatkoztathatjuk.

Véleményünk szerint SZILÁDY Áron helyesen foglalt állást, amikor a két adatot világosan kettéválasztotta, s a HUSZÁR Gál 1560-ban megjelent énekeskönyve mellett felvett egy 1562-ben megjelent debreceni énekeskönyvet is, amelyben SZEGEDI Gergely több kiadásból ismert énekeskönyvének első kiadását látta. Mivel HUSZÁR Gál második, 1574-i, valamint az 1566-i váradai és SZEGEDI Gergely 1569-i énekeskönyvének címlapján ugyanaz a zsoltáridézet áll mottóként, SZILÁDY úgy vélte, hogy közös forrásuk HUSZÁR Gál első énekeskönyvének címlapja lehetett, s ennek alapján megkísérelte az 1560-i énekeskönyvnek címét is rekonstruálni. Feltűnőnek találta azonban, hogy HUSZÁR Gál második énekeskönyvében nem tesz említést első énekeskönyvéről.⁹

Elfogadta ezt az énekeskönyvet mint debreceni kiadványt ERDÉLYI Pál is,¹⁰

⁵ RÉVÉSZ Kálmán: *Adalékok énekeskönyveink bibliográfiájához*. Magy. Könyvszle, 1882. 264—269. l.

⁶ SZILÁDY Áron: *Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből*. Bp. 1893.

⁷ *I. m.* 40—63., 111—133., 244—269. l.

⁸ *I. m.* 79—88. l.

⁹ *I. m.* XIII. l.

¹⁰ *I. m.* 112. l. 5. sz.

DÉZSI pedig úgy gondolta, hogy tartalma megegyezett a második kiadás II. részének tartalmával.¹¹

Közben HUSZÁR Gál életkörülményei tisztázottabbakká válván, kiderült, hogy ő 1560-ban Debrecenben még nem jelentethetett meg munkát,¹² így CSOMASZ TÓTH arra a következtetésre jutott, hogy „ha egy ilyen kiadvány létezése nem is, de Huszártól való származása szinte kizártnak tekinthető”.¹³ Ötvös János viszont a könyv megjelenése mellett foglalt állást.¹⁴ Szerinte HUSZÁR 1560-ban Magyaróvárról átköltözve kb. hat hónapig békében élt Kassán, míg az év végén Debrecenbe szökni nem kényszerült, s ez alatt az idő alatt a magával vitt nyomdáján egy kisebbszerű énekeskönyvet minden nehézség nélkül elkészíthetett. Sajnálatosan azonban Ötvös is összekeverte a SZILÁDY Áron által pontosan szétválasztott 1560-i és 1562-i fentebb tárgyalt két adatot. Ötvös érveinek támogatására BENDA hivatkozott a kassai számadáskönyv egyik adatára, amely szerint Kassa városa 1560-ban három „kötés” papírt vásárolt, ami elég lehetett egy kisebb mű kinyomtatásához. Véleménye szerint ez az adat végleg eldönti a vitát, s HUSZÁR Gál rövid ideig működő kassai officináját beiktathatjuk a magyarországi nyomdák sorába.¹⁵ Az adat pontosabb vizsgálatából azonban kiderül, hogy 1560-ban csak két „kötést” vásároltak, azokat is különböző időpontban (május 18 és december 13), amellet mindkettőnél ott áll a megjegyzés, hogy „a város szükségére”, vagyis a hivatali adminisztráció céljaira szerezték be. A harmadik „kötés” vásárlása már 1562. október 29-én történt.¹⁶

Bár Ötvös okfejtését eléggé meggyőzőnek találjuk, HUSZÁR Gál 1560-i énekeskönyvének kérdését mind ez ideig lezáratlannak kell tekintenünk.¹⁷

2. *Szegedi Gergely énekeskönyve. Debrecen, 1586 táján.* SZABÓ Károly *RMK* I. 332. tételét három részre kell bontanunk:

a) A bibliográfiai adatok: „Huszár Gál. Énekeskönyv. . . 4r. Debreczen (XVI. száz.)” Ezt SZABÓ Károly SZILVÁS-UJFALVI adatából merítette,¹⁸ aki szerint a mű Komjátiban 1574-ben jelent meg. Mivel azonban SZABÓ Károly TOLDY nyomán két címlap nélküli, hiányos, de kétségtelenül debreceni nyomtatványt gondolt ennek a műnek, SZILVÁS-UJFALVI pontos hely- és időmegjelölését óvatosan a XVI. századra és Debrecenre módosította. Amikor később HUSZÁR Gál eme énekeskönyvének két címlapos példánya előkerült, kitűnt, hogy TOLDY tévútra vezette SZABÓT.

b) A SZABÓ által HUSZÁR Gál énekeskönyvének vélt akadémiai példányról ugyanis SZILÁDY megállapította, hogy az SZEGEDI Gergely énekeskönyvének 1570–1571 táján Debrecenben megjelent kiadásából való.¹⁹

c) Az Erdélyi Múzeumban levő, SZABÓ által HUSZÁR Gál énekeskönyvének s az akadémiai hiányos példánnyal egyezőnek vélt töredékről pedig ugyancsak SZILÁDY úgy

¹¹ *Régi magyar költők tára.* 8. köt. Bp. 1930. 439. l.

¹² GYALUI Farkas: *Adatok a könyvnyomtatás történetéhez Magyarországon.* Magy. Könyvszle. 1902. 62. l.

¹³ *I. m.* 74. l.

¹⁴ ÖTVÖS János: *Huszár Gál. mint nyomdász.* Egyháztörténet, 1959. 82. l.

¹⁵ BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda.* Bp. 1961. 271. l.

¹⁶ *Irod., tört. Közl.* 1911. 487. l.

¹⁷ SZEGEDI Gergely énekeskönyve 1590-i kiadásának a kolozsvári református kollégiumban levő példányában (mikrofilmje az ŐSZK-ban és az Akadémián) HUSZÁR Gál *Könyörögjünk* kezdetű énekénél ez a régi tintabejegyzés áll: „Huszár Gál 1550”. SÁNDOR István, mint láttuk, 1550-re teszi az énekeskönyv megjelenését. Túlságosan merész következtetés arra gondolnunk, hogy a két adat mögött a valószínűleg hanyatott körülmények között létrejött énekeskönyv egyik példánya áll, ahol a címlapon MDL állott MDLX helyett?

¹⁸ *Ld. RMK* I. 376.

¹⁹ *I. m.* XII—XIV. l.

ítélt, hogy SZEGEDI énekeskönyvének egy másik, 1579—1590 közötti, ugyancsak debreceni kiadása.²⁰

A továbbiakban e töredéket fogjuk közelebről megvizsgálni.

A SZILÁDY által megvont 12 éves időközt a töredékek az Akadémián meglévő mikrofilmje alapján²¹ tipológiai úton sikerült szűkebbre vonni. Antikva betűtípusában ugyanis megjelenik egy ferdén felrakott pontjai révén könnyen felismerhető „ü” betű. HOFFHALTER Rudolf még a hatvanas években lassankint beiktatja betűkészletébe az ő és ű, ill. ő és ű helyett az ö és ü betűket.

VARJAS Béla mutatott rá, hogy ezeket a kétpontos betűket HOFFHALTER Rudolf úgy készítette, hogy a kúpos ékezzettel ellátott ő és ű betűk egy részénél az ékezet csúcsát lemettszette, de továbbra is ugyanabban a rekeszben tartva keverten használta az ő, ű, ő, ű, ő és ű betűket.²² Ehhez a megállapításhoz még azt hozzáfűznünk, hogy az ű betűből is csinált ü-t, amelynek bal pontja lejjebb áll, mint a jobb, és könnyen felismerhető, jellegzetes betű. Ez a ferde pontos ü betű először 1586-ban (RMK I. 218) jelenik meg, amikor HOFFHALTER Rudolf egy esztendei váradi tartózkodás után újra visszatér Debrecenbe.²³ S ugyanezt a ferde kétpontos ü betűt találjuk ebben az énekeskönyvben is, ezért megjelenését 1586 tájára tehetjük.

MOLNÁR József nyomdahelyesírási vizsgálatai csak 1576-ig terjednek, s ezen időköz debreceni nyomtatványai közül mindössze kettőben talált kétpontos ű betűt.²⁴ Mindkettő CSANÁDI Demeternek JÁNOS királyról szóló históriás éneke, amelyeket SZABÓ csupán az ének keletkezési éve alapján vett fel 1571-re (RMK I. 88 és 89), a másodikat még hozzá kolozsvári nyomtatványnak véelve. Ez utóbbi — amelynek debreceni megjelenését SOLTÉSNÉ tisztázta²⁵ — MOLNÁR szerint 1571-ben, a másik pedig a század végén vagy a XVII. század elején jelent meg. GULYÁS Pál szerint azonban ez az unitárius fejedelmet magasztaló ének 1571-ben MÉLIUSZ idejében Debrecenben nem jelenhetett meg,²⁶ s különben is HOFFHALTER antikváival nyomták. Véleményünk szerint ennek megjelenését éppen az „ü” betű miatt 1585 utánra kell tennünk, míg a másíknak a századforduló táján történt megjelenését elfogadhatjuk.

3. *Beythe István énekeskönyve. Monyorókerék, 1590 táján.* SZABÓ Károly RMK I. 355. tételét szintén három részre kell bontanunk.

a) A bibliográfiai adatok. „Bejthe István. Énekes könyv (kótákkal) . . . (XVI. száz.)”. Ezeket TOLDYTól merítette, aki SZENCZI MOLNÁR Albert 1607-ben megjelent zsolnárfordításának (RMK I. 407) előljáró beszédéből erre a mondatra támaszkodott: „Mert látom, hogy fő emberek által, az Soltarnac nagy része meg vagyon fordítva, . . . Kik közül az tettzésem szerint legszibbec az Szegedi Gergelyé, es Sztarai Mihalyé, vadnac, Istennek hála egyéb szép énekekis, Melyekkel rakva az Debreceni Anna sz: Egyház énekes könyve, az Bornemisza Peteré, Huszar Galé es Bőythe Istvané”. TOLDY ezt az utóljára említett könyvet vélte „felismerni azon ismeretlen kótás nagy énekeskönyvben”, amelyből neki töredéke volt, hiányos, címlaptalan példányát pedig NAGY István gyűjteményé-

²⁰ Uo. Vö. CSOMASZ TÓTH: *I. m.* 81. l. 102. jegyz.

²¹ Jelzete: A 296/IV

²² ENYEDI György: *Gismunda és Gisquardus széphistóriája*. Bev. ell. VARJAS Béla. Kolozsvár, 1942. 25. l.

²³ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 148. l.

²⁴ MOLNÁR József: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között*. Bp. 1963. 310—311. és 316. l.

²⁵ SOLTÉSZ Zoltánné: *Tévesen nyilvánított XVI. századi nyomtatványok*. Magyar Könyvszle. 1957. 50. l.

²⁶ GULYÁS Pál: *Chanádi Demeter históriai énekének 1571-i debreceni kiadásáról*. Irodalomtörténet, 1928. 301. l.

ben látta. Így került SZABÓ Károly bibliográfiai leírásához a „kótákkal” megjegyzés. BEYTHE István lévén a szerzője, SZABÓ Károly, aki sem NAGY István akkor lappangó csonka példányát, sem TOLDY töredékét nem látta, hozzáfűzte a leírásához, hogy „hihetőleg Német-Ujvárt, . . . de bizonyosan Manlius János dunántúli vándornyomdájában lá'ott világot”.

b) A TOLDY, illetve SZABÓ által BEYTHE énekeskönyvének vélt NAGY István-féle, sokáig elveszettnek hitt példányról azóta kiderült, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban megvan, de nem BEYTHE, hanem HUSZÁR Gál 1574-ben megjelent énekeskönyve — amely valóban tartalmaz kottákat.²⁷

c) SZABÓ végül egy TOLDY tulajdonában levő töredéket is említ példányként. Ez elveszett, de nyilván ez is HUSZÁR Gál énekeskönyvének darabja volt, hiszen TOLDY azonosnak találta a fentebbi NAGY István-féle példánnyal. Ezek alapján RÉVÉSZ Kálmán BEYTHE énekeskönyvét így vette fel összeállításába: „Dunántúl 1584 körül nyomtatott.”²⁸ ERDÉLYI Pál pedig hozzátette: „Toldy említése után gyaníthatjuk, hogy 2-r. lehetett s bizonyos, hogy hangjegyes kiadás, talán Graduále volt.”²⁹ Érdeemes megfigyelni a legenda-képződést: a „nagy” jelző alapján másodrétre gondol, hibás példánymeghatározás révén pedig graduálénak véli, és bizonyosnak tartja, hogy kották is voltak benne.

CSOMASZ TÓTH ezt írja BEYTHE énekeskönyvéről: „. . . a Psalterium Ungaricum előszavának idevonatkozó passzusa arra enged következtetni, hogy szoltárparafrázisok és más eredeti magyar énekek is voltak benne. Ha az is való, amit Szabó Károly (RMK. I. 355. sz.) közöl felőle, hogy ti. hangjegyeket is tartalmazott, akkor még sajnálatosabb, hogy egyetlen csonka példánya is elveszett anélkül, hogy legalább hangjegyeit valaki közölte, vagy akárcsak másolatban megmentette volna. Persze, az sincs kizárva, hogy legalábbis egy részében graduális jellegű volt és ez esetben valószínűbb, hogy kótái gregorián liturgiai anyagot tartalmaztak. Megjelenésének idejét 1584 tájára tehetjük.”³⁰ Így bővült ki lassan SZENCZI MOLNÁR szűkös adata, aki — mint láttuk — előbb felsorolja a szoltárfordításokat, utána „egyéb szép énekeket”, amelyenekkel telve más énekeskönyvek mellett „Böythe Istváné” is.

Sajnos, a NAGY István-féle példány csak ERDÉLYI fentebbi összeállítása után került meg, s a kutatók figyelme elsiklott CSIKY János közlése fölött, aki beszámolt arról, hogy a NAGY István-féle példány nem BEYTHE, hanem HUSZÁR Gál műve, s hozzátette: „Így tehát semmi adat sem bizonyítja ezt, hogy a Sz. Molnár Albert által említett Beythe-féle énekeskönyvben hangjegyek voltak.”³¹ Ugyanő ehhez a megállapításhoz lábjegyzetben hozzáfűzte: „Több mint valószínű, hogy ez a sokat keresett mű azonos a Fraknoi-féle *Canciones funebrales* cz. könyvtáblából kiáztatott *Manlius* nyomdájából való töredékekkel (N. Múzeum), a melyet eddig az *Ujfalvi* halotti énekek 1598-iki első kiadásának gyanítottak”.

Erre a megállapításra CSOMASZ TÓTHig senki sem figyelt fel. Szerinte ennek a töredéknek „Beythe lehetett az összeállítója, de ebben az esetben sem valószínű, hogy ez a kicsi funebrális volna az ismeretlen Beythe-féle énekeskönyv.”³² Minden jel arra mutat azonban, hogy CSIKY járt a helyes nyomon.

Érdeemes közelebbről megnézni ezt a formájában a század magyarországi nyomtatványai között egészen ritka, haránt alakú töredék *Canciones funebrales*t, amelyet FRAKNOI

²⁷ Vö. KELECSÉNYI ÁKOS: *Nagy István élete és gyűjtőmunkája*. Magy. Könyvszle. 1963. 335. l.

²⁸ *I. m.* 267. l.

²⁹ *I. m.* 125. l.

³⁰ *I. m.* 83. l.

³¹ CSIKY JÁNOS: *Régi magyar művészi zene*. Magy. Könyvszle. 1905. 125. l.

³² *I. m.* 85. l.

könyvtáblából áztatott ki, s mint 1599 előtt megjelent „kis nyolcadrét” énekeskönyvet ismertetett, címét az első meglevő levél élőfejéből véve.³³ A töredék a 9—48. és 65—72. számozott levelet tartalmazza, s még a következő élőfejek vannak benne: „De extremo iudicio” és „De regno coelorum” — mindkettő egyben énekem. Az utóbbi éneket utolsó versszaka szerint BORNEMISZA Péter írta 1567-ben. A töredékből ugyanakkor FRAKNÓI személyvényeket is közölt.

Révész Kálmán e könyvet BORNEMISZA műveként vette fel, 1582 tájára téve megjelenését.³⁴ ERDÉLYI szerint „legközelebb áll Ujfalvinak többször kiadott halotti énekeihez, Bornemiszanak 1582-ben és Szegedinek debreczeni 1590-iki kiadásához”. Megállapításához hozzáfűzte, hogy valószínűleg nem UJFALVI halottasának első 1598-i kiadása.³⁵ A következő lépés CSIKY már fentebb ismertetett feltevése volt, majd őt követően FAZAKAS József megállapította, hogy ez a MANLIUS-nyomtatvány valószínűleg 1584 után hagyta el a sajtót, a műben található egyetlen iniciálé állapotából következettve.³⁶

A közelebbi időmeghatározást különös módon itt is a kétpontos „ü” vizsgálata tette lehetővé. MANLIUS ebben a nyomtatványban már használja az eléggé újnak látszó „ü” betűt, amely nála legelőször az 1589-ben megjelent perikópás könyvének (RMK I. 228) B ívétől kezdve jelentkezik, váltakozva az ű és egyéb jelöléssel. 1588-ban (RMK I. 223) még nem használta. Az énekeskönyv megjelenését 1590 tájára tehetjük.

Az említett ü-betű használatában ugyanazt a következetlenséget tapasztaljuk, mint HOFFHALTER Rudolfnál: „vduarlünk . . . lefzünk . . . lelkünk . . . fzuzekkel . . . mondgyük. . .”³⁷

Mindezek alapján az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött FRAKNÓI-féle áztatást valóban elfogadhatjuk BEYTHE énekeskönyvének. Fájó, hogy le kell mondanunk egy tévedés-sorozat alapján megjelentnek hitt nagy kottás énekeskönyvről, de a töredék mindenben fedi az egyetlen megbízható adatot, SZENCZI MOLNÁR közlését: nem zoltárok, hanem „egyéb szép énekek” alkotják tartalmát.

KELECSÉNYI ÁKOS

³³ OSZK jelzet: RMK. I. 356/a.—Ld. FRAKNÓI Vilmos: *Könyvtáblákban felfedezett XVI. és XVII. századbeli magyar őnyomtatványok*. Magyar. Könyvszle. 1878., 266. 289—291. l.

³⁴ *I. m.* 266. l.

³⁵ *I. m.* 125. l.

³⁶ Ld. CSOMASZ TÓTH: *I. m.* 85. l. 106. jegyz.

³⁷ Fol. 33.